

NAVOIY LIRIKASIDA QOZI OBRAZINING INDIVIDUAL XUSUSIYATLARI

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI
ADABIYOTSHUNOSLIK YO'NALISHI

4.24. GURUH MAGISTRANTI

HIMMATOVA IRODA

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqotda o'zbek mumtoz adabiyotida qozi obrazining badiiy talqini va ijtimoiy-estetik mohiyatini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda qozi obrazining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda uning adabiy matnlardagi funksional xususiyatlari Alisher Navoiy ijodi misolida tahlil qilinadi.

Alisher Navoiy asarlarida qozi obrazi adolat, haqiqat va komil jamiyat g'oyalari bilan uzviy bog'liq holda ideal tip darajasida ifodalanganligi aniqlanadi.

Mazkur tadqiqot natijalari o'zbek adabiyoti tarixi, adabiyotshunoslik nazariyasi hamda badiiy tahlil yo'nalishlarida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy obraz, badiiy tahlil, adabiyotshunoslik, o'zbek adabiyoti tarixi, badiiy detal, tafakkur,

ANNOTATION

This master's dissertation is devoted to the study of the artistic interpretation and socio-aesthetic significance of the qazi (judge) image in classical Uzbek literature. The research analyzes the formation, developmental stages, and functional characteristics of the qazi image in literary texts through the works of Alisher Navoiy .

The second chapter demonstrates that in the works of Alisher Navoiy, the qazi image is represented as an idealized type closely associated with the concepts of justice, truth, and the ideal social order. The study highlights the literary and ideological functions of this image within Navoiy's artistic worldview.

The findings of this research possess both theoretical and practical significance for the fields of Uzbek literary history, literary theory, and the methodology of literary analysis.

Keywords: Alisher Navoiy, image, artistic analysis, literary criticism, history of Uzbek literature, artistic detail, thought,

Alisher Navoiy lirikasida qozi obrazi shunchaki huquqiy vazifani bajaruvchi shaxs emas, balki jamiyatning ma'naviy tanazzulini va ijtimoiy adolatsizlikning chuqur ildiz otganini ko'rsatuvchi markaziy lirik timsollardan biridir. Shoir adolat mezonlarining buzilishini bevosita shariat hukmlarini o'z manfaatiga moslashtirgan qozilar faoliyati bilan bog'laydi; uning nazdida qozi – adolat *uzun, valekin himmati*

kam. *Tashi tasbeh bila bezalgan, ammo ichi kibr va hasadga to'lgan. Haq yo'lida hukm etmakdin ko'ra, nafs yo'lida pora yemakni avlo bilur. Mazlumning ohidin qo'rqmas va zolimning molidin qaytmas. Bu toifa – dinning ofatidur va xalqning gumroh bo'lishig'a sababchidur. Mo'minlar molini botil yo'l bila yerlar va o'zlarini shariat homiysi derlar. Misedur, oltun bila rükash, tashi bilan yemiruvchi kimsadir.* Navoiy lirik qahramoni orqali qozining “taqvodor” niqobi ostidagi asl basharasini ochib tashlar ekan, uning jamiyatdagi o'rnini “suvrat ahli”ning eng tuban ko'rinishi deb baholaydi. Shoirning badiiy tahlilida qozi siymosi adolat tarozisini nafs tarozisiga almashtirgan “munofiq” sifatida gavdalanadi va bu holat butun ijtimoiy tizimning tanazzuliga sabab bo'lishi uqtiriladi. Buni asardagi mana bu keng ko'lamli va fosh etuvchi tasvirlar to'liq isbotlaydi:

“Qozi – hukm etmakka va shariat ishini bitkurmoqqa mansubdur va musulmonlar orasida hukm yurguzmakka maqlubdur. Lekin bu zamonning qozisi – riyo namoishi va fisqu fujur oroishi. Sallasi katta, ammo ichida aqli kam; ridosi xushnamo va ichi noxush. Qayu mulkda bunday qozilar hukm sursa, ul yerda na adolat qolur va na omonlik¹.

Navoiy lirikasidagi bu kinoya va fosh etish usuli shunchaki shaxsiy adovat emas, balki ijtimoiy adolatni tiklash yo'lidagi ma'naviy kurashdir; chunki qozi adolatsiz bo'lgan jamiyatda hech bir tabaqa o'z huquqini himoya qila olmaydi. Navoiy qoziningallasini katta bog'lashini uning ilmi ko'pligiga emas, balki kibrining balandligiga ishora deb biladi va bu lirik obraz orqali jamiyatni ichidan yemirayotgan poraxo'rlik illatini qat'iy qoralaydi. Shoirning fikricha, bunday qozilar shariat “sohibi” emas, balki uning dushmanlaridir: *“Qoziki, pora yesa – ul hukm adolat emas, balki adolatning o'limidur. Shar'iy da'voni botil hukm bila bitkurmoq – ilohiy nizomni buzmoqdur. Bu zamon qozilarining fatvosi – nafsning da'vosidur. Ularki, kitobni ochsalar – haqni izlamak uchun emas, balki botilni haq*

qilib ko'rsatmak uchun ochurlar. Mazlum bechora eshikda qolur, zolim esa pora ishora qilinadi. Navoiy qozining tashqi “xushnamo”ligini uning ichki “noxush”ligi bilan qiyoslar ekan, bu ziddiyatni “oltun bila rükash qilingan mis”ga o'xshatishi orqali obrazning berib, qozining xosi bo'lur. Qozining uyi – zulmning uyasi va mazlumning go'ristonidur. Har kimki bunday qozidin adolat istar – go'yoki olovdin muz istar. Tilida Olloh, ammo dilida tilla dunyo. Ularningallasining har bir qatlamida minglab bechoralarning haqqi yashiringandur katta va silliq bo'lsa, uning ostidagi aql va insof shunchalik kam bo'lishiga”².

Navoiy ijodidagi qozi obrazi ramziy ma'noda “qalb ko'zining ko'rliqi”ni ham anglatadi; ya'ni haqiqatni ko'rib turib, moddiy manfaat uchun undan voz kechgan kishi haqiqiy adolat binosini vayron qiluvchidir. Shunday qilib, Navoiy lirikasida qozi

¹ Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1998. – B. 43.

² Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1998. – B. 51.

siymosi ijtimoiy adolatsizlikning eng jirkanch in'ikosi bo'lib, u orqali shoir butun boshqaruv tizimidagi chirishni va ma'naviy qashshoqlikni mohirona fosh etadi.

Alisher Navoiy qozi obrazini chizar ekan, uning tashqi qiyofasidagi haddan tashqari dabdaba va botiniy olamidagi ma'naviy qashshoqlik o'rtasidagi keskin ziddiyatni individual portret chizgilari orqali mahorat bilan tasvirlaydi. Shoir talqinida qozining salla va rido kabi liboslari shunchaki kiyim emas, balki uning kibri va riyosini yashirishga xizmat qiluvchi “pardalar”dir; salla qanchalik individual xususiyatlarini fosh etadi. Shoirning “Mahbub ul-qulub” asarida ushbu portret ziddiyati quyidagicha keng va batafsil tasvirlangan: *“Bu zamon qozisining suvrati odamiyvasi va ma'nisi sarosar g'ash. Sallasi – kibr doirasi va ridosi – riyo namoishi. Sallani bog'lamas, balki atrofig'a musibat kafanidek o'rar, toki xalq oni olim deb gumon qilsun. Lekin ul salla ichida na aql bor va na shariat ilmi. Ridosi yer chizar, go'yoki mazlumlarning qonini berkitmak istar. Tashi tasbeh bila bezalغان va tilida tinimsiz zikr, ammo ko'ngli nafs bozorida tilla va dirham ilinjida sargardon. Mizedur, oltun bila ro'kash, tashi xushnamo va ichi noxush. Ko'zini yerga tikar, toki odamlar oni zohid deb bilsunlar, valekin ichida zolimlar bilan til biriktirib, mazlumning moliga ko'z tikar. Bunday qozining suvrati – shariat ziynati, ammo siyrati – iblis hiylatidir. Uning har bir harakati – bir tuzoq va har bir so'zi – bir aldovdir”*.

Navoiy qozi portretini chizishda detallashtirish usulidan unumli foydalangan; ya'ni sallaning kattaligi va kiyimning hashamati obrazning individual kibrini ko'rsatuvchi badiiy vositaga aylangan. Shoir qozining botiniy olamidagi nafs va tama'ni shunchalik teran ochib beradiki, oquvchi ko'z o'ngida tashqi dabdabali qiyofa ortida yashiringan “ma'naviy maxluq” gavdalanadi. Navoiy qozining har bir a'zosini alohida tahlil qilib, uning ko'zi, tili va hatto kiyimi ham adolatga emas, balki zulmga xizmat qilayotganini uqtiradi: *“Qozining ko'zi – mazlumning hamyoniga tikilgan, qulog'i – pora va'dasiga mushtoq. Uning qo'li – hukm yozmas, balki ribo va harom luqmani yig'ar. Sallasining kattaligi – fazlining ko'pligidin emas, balki boshidagi mag'rurlik va havoning zo'rligidindur. Kiyimi toza va ozoda, lekin ondin kelgan hid – harom luqmaning sasig'idur. Ul majlis to'rida o'lturar va o'zin payg'ambar vorisi der, ammo ishi – shaytonning ishi. Tili oyat va hadis aytur, lekin ko'ngli – fisqu fujur uyasi. Bir qo'lida kitob, bir qo'lida esa mazlumning bo'g'zi. Bunday suvrat ahli – insonlik suvratidagi devdurkim, jamiyatni ichidin yemirur”*.

Qozining tashqi va botiniy olami o'rtasidagi bu ziddiyat Navoiy lirikasida “suvrat” va “ma'no” kurashining eng yorqin namunasi; bu yerda qozi shunchaki shaxs emas, balki ma'naviy butunligini yo'qotgan, adolatni nafsiga sotgan tabaqaning individual vakilidir. Shunday qilib, Navoiy qozi portretidagi libos va qiyofa elementlarini uning botiniy illatlarini fosh etuvchi ramzlar darajasiga ko'taradi va bu orqali jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizlikning individual qiyofasini yaratadi.

Alisher Navoiy ijodida kinoya – shunchaki badiiy usul emas, balki jamiyatning ma'naviy ustunlari sanalgan shaxslarning, xususan, qozilarning botiniy chirishini fosh etuvchi eng o'tkir quroldir. Shoir “Hayrat ul-abror” dostonida qozilarning “taqvosi” va “ilmi”ni tasvirlar ekan, ularning muqaddas kursini bozor rastasiga aylantirganini “hayrat” va kinoya aralash fosh etadi:

*Bo'yla chu ikki tonug' o'tkardi zol,
Bo'ldi muqir xisravi farxunda fol.
Qozi o'lub adl harimig'a xos,
Qildi ravon hukm: diyat yo qisos³.*

Shoir bu yerda qozining sallasi va dindorligini “toat” emas, balki “tijorat” vositasi sifatida ko'rsatib, ijtimoiy adolatsizlikning ildizini fosh etadi. “Saddi Iskandariy” dostonida esa kinoya yanada tizimli tus oladi; Navoiy qozining qonunlarni (saddni) talqin qilishini “ovchining tuzog'i”ga qiyoslaydi. Shoirning fikricha, qozi Iskandar qurgan devordek mustahkam adolatni himoya qilishi kerak bo'lgani holda, o'zi o'sha devorni ichidan kemiruvchi kementikka aylangan. Uning “ilmi” faqat boylardan pora olish va kambag'allarni aybdor qilish uchun yo'l topishga xizmat qiladi:

*Yana tuzdi oltun tarozusini,
Qaviy aylabon adl bozusini.
Marohil aro qo'ydi rahdorlar,
Yo'l ahlin xatardin nigahdorlar.
Adolat qo'lin tutti andoq biyik
Ki, topti amon arslondin kiyik.
Karak xaylig'a qarchig'ay darmiyon,
Alar jo'ja yanglig', bu bir makiyon.
Yarim kungacha adl ila dod edi,
Yana kun so'ngg'i yaxshi bunyod edi⁴.*

Navoiy qozining sallasi va kitobini shunchaki ashyo emas, balki “suvrat” bandligining ramziy vositalari sifatida hajv qiladi. “Mahbub ul-qulub” asarida esa ushbu kinoyaviy tasvirlar nasriy joziba va mantiqiy keskinlik bilan cho'qqisiga yetadi. Shoir bu yerda qozining “taqvosi”ni oltin bilan qoplangan misga o'xshatib, uning ijtimoiy portretini “munofiqlikning yuksak namunasi” sifatida chizadi. Navoiy qozilarning dars ayishi va fatvo berishini faqat dunyo yig'ish uchun bir pardoiz ekanligini quyidagicha keng iqtibos bilan fosh etadi:

Qozi islom binosig'a arkondur va musulmonlar xayr va sharrig'a nofizi farmondur. Ulumi diniyadin ko'ngli mulki ma'mur kerak va yaqiniy farosatdin xotiri jamiyati befutur. Mayli shaxsiy zamiri kishvaridin mutavoriy va mudohana tarrori

³ Alisher Navoiy. Xamsa. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1998. – B. 53.

⁴ Alisher Navoiy. Xamsa. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1998. – B. 480.

muloyamatidin sof ko'ngli oriy. Mahkamasi maxzani ulumu shar'iya va hukm qilurida oshno-yu begona anga alas-saviya. Ilm-u taqvosidin ko'ngullarda shukuh va diqqat, farosatidin bediyonatlar ko'nglida anduh. Ko'ngli Kalomulloh ahkomidin qaviy va hukmida muqtado ahodisi mustafaviy. Shar'iy hiylalar girihidin ko'ngli ochuq, fuqaho tazvirlari tiyraligidin zamiri yoruq. Rishvaxo'r muftilar – qoshida mankub va hiylakor vakillar – olida ma'yub. Omiy qoziki may ichkay – o'lturgulukdur va do'zax o'tiga yetmasdin burun kuydurgulukdur. Qoziyi rishvaxo'r – islom hisorig'a raxnagar. Ulki rishvat berib qazo ola olg'ay, rishvat olib ham shar'ni buza olg'ay. Qoziy kerakkim, jodai shar'din qadam chiqarmag'ay va siroti mustaqimdin tashqari bormag'ay. Mustaqim xat har qayonkim, mayl qildi egri bo'ldi. Soz toridekkim, e'tidoldin tajovuz qildi, tuzuki buzuldi. Ulki hukmi el moli va jonig'a joriy bo'lg'ay, kerakkim, da'bi muqmir shiori bo'lg'ay. Ayog'ikim, siroti mustaqimdin toyildi Vayl chohi tubin maqom qildi. Bu ishni o'zi qilurmen degan bebok-u kozib, kozibi bebokka payg'ambar shar'i hokimlig'ig'a ne munosib”⁵. Bu yerda qozi shunchaki shaxs emas, balki butun boshli chirigan tizimning ramziga aylanadi. Navoiyning ushbu uchala asaridagi umumiy xulosa shundan iboratki, qozining “ilmi” va “amali” o'rtasidagi jarli ko'rinishida shoir ijtimoiy halokatni ko'radi. Kinoya orqali u qozining sallasi – kibr, kitobi – hiyla, fatvosi – jinoyat ekanligini o'quvchi ongiga singdiradi. Shoir nazdida, qozining poraga sotilgan vijdonini hech qanday salla yoki hashamatli libos yashira olmaydi, chunki “ma'no”siz “suvrat” hamisha fosh bo'lishga mahkumdir.

Alisher Navoiy ijodida axloqiy mezonlar to'qnashuvi markazida shariatning quruq, ko'pincha qozilar tomonidan buzib talqin qilinadigan hukmlari va tasavvufiy ishqning ko'ngil haqiqati o'rtasidagi ziddiyat turadi. Shoir nazdida haqiqiy adolat – bu shunchaki qog'ozdagi qoidalar majmuasi emas, balki qalbning ilohiy ishq bilan nurlanishi natijasida tug'iladigan vijdoniy hukmdir.

Bediyonat sudur bid'ati sayyiadur bilozarur. Bu nokas agar omiydur fisq-u fujur aning komidur. Majlisida nag'manavozliq ilm va taqvo azosig'a – navhasozliq. Ulamo kelturgan gulob shishalariki xoli qolib, boda solurg'a ani mulozimlari olib. Bu kelturgan nabot gazak uchun ushalib, vazifa vajhlari o'zga asbob uchun sayg'olib. Badkirdor anda g mezonni sifatida belgilab, uni quruq rasmiyatchilikdan ustun qo'yadi:

'alaba va poykor anda talaba. Navkarlariga osh xonaqoh rotibasidin va chuhralarig'a maosh shayx va mudarris vazifasidin. Bazmig'a may kelturgali muhtasib rozi va may“Mahbub ul-qulub” asarida muallif ishqn insoniyatning eng oliy axloqiy g'a bodapolo rishi qozi, kishvarki, anda manohiy mundoq behisob bo'lg'ay, islom va shariatg'a ne izzat va ne hisob bo'lg'ay.”⁶. Bu yerda qozi obrazi ishqdan bebahra, faqat “suvrat” asiri bo'lgani bois, uning bergan hukmi axloqiy jihatdan qadrsiz va jamiyat uchun zararli deb baholanadi.

⁵ Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1998. – B. 43.

⁶ Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1998. – B. 43.

“Hayrat ul-abror” dostonida esa ushbu to‘qnashuv yanada keskinroq shaklda “zohid” (ko‘pincha qozi timsolida) va “oshiq” munozarasi orqali yoritiladi. Shoir qozini quruq aqidaparastlikda ayblaydi, chunki uning axloqiy o‘lchovlari faqat tashqi jazolarga asoslangan, ishq esa qalbni ichdan isloh qilishga qaratilgandur:

*Ko‘rguzubon bu dog‘i xaylig‘a yo‘l,
Yo‘lki, boribon tomug‘ o‘tig‘a ul.
Vodiyi zulmat aro ul turfa xayl,
Yo‘l iturub aylabon o‘t sori mayl.
Mafsaqae topibon eltib panoh,
Otini ma‘bad atabu xonaqoh.
Xonaqoh ichraki solib bo‘riyo,
Rang anga zarq o‘lubon, bo‘riyo.
Masjidi arkoni bo‘lub muxtalif,
Qibla janubi tarafi munharif.
Mast-mug‘ ashjoridin avvob anga,
Quhbai tarso qoshi-mehrob anga.
Shayx bu mehrob aro toat qilib,
Har neki shayton deb itoat qilib.
Bo‘lub anga jam‘i xaloyiq murid,
Lek bori shayxqa loyiq murid⁷.*

Navoiyning bu boradagi pozitsiyasi “ko‘ngil adolati”ni rasmiyatchilikka asoslangan “qog‘oz adolati”dan ustun qo‘yish orqali jamiyatni ma‘naviy yuksaltirishga xizmat qiladi.

“Saddi Iskandariy” dostonida esa adolatning ilohiy nizomi bilan qozining dunyoviy hiylalari o‘rtasidagi kurash axloqiy tanazzulning asosi sifatida tasvirlanadi. Navoiy uchun ishq va adolat bitta haqiqatning ikki tomonidir; ishqsiz adolat – zulmga, adolatsiz ishq esa havoyi nafsga aylanadi. Shoir qozilarni tanqid qilar ekan, ularning shariat nomidan gapirib, aslida axloqiy jinoyat sodir etishlarini shunday fosh etadi:

*Ne damkim urar xalq nuqsonig‘a,
Qilur tez do‘zax o‘tin jonig‘a.
Ulus dushmani desa bo‘lmas ani
Ki, bor ul haqiqatda o‘z dushmani.
Necha zulmkim elga zolim qilur,
O‘z-o‘ziga ko‘prak qilur – Haq bilur.
Ne zolimki, bir kimsaga zulm etar,
Iki foida zulmkashga yetar.
Bir ulkim, qiyomat kuni ajri bor,*

⁷ Alisher Navoiy. Xamsa. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti. 1998. – B. 60.

Angakim bu zulm aylamish, zajri bor.
 Yana buki, mazlum erur ot anga,
 Kishi aylamas zulm isbot anga.
 Vale kimsakim zulm anga komdur,
 Bu olamda mardudu badnomdur.
 Makon chun qilur o'zga olam sori,
 O'tar betavaqquf jahannam sori⁸.

Navoiyda adolat – axloqiy mezonlarning eng yuqori nuqtasi bo'lib, u qozining quruq aqidalarini yuvib ketuvchi ma'naviy daryodir. Shoirning yakuniy xulosasi shundan iboratki, qonunni talqin qiluvchi shaxsning qalbida Haqqa muhabbat bo'lmasa, uning har qanday hukmi ijtimoiy adolatsizlikka xizmat qiluvchi qurolga aylanadi.

Alisher Navoiy ijodida qozi va voiz obrazlari jamiyatni chirmab olgan riyo zanjirining ikki mustahkam halqasi sifatida tasvirlanadi; ular birgalikda ijtimoiy munofiqlikning ramziy ko'rinishini tashkil etadi. Shoir nazdida qozi shariatning hukmini, voiz esa uning va'zini dunyo matohiga almashtirgan kimsalar bo'lib, ularning lirik bog'liqligi jamiyat ma'naviyatini ichidan yemiruvchi asosiy omildir.

“Mahbub ul-qulub” asarida ushbu ikki tabaqaning munofiqlikdagi mushtarakligi shunday fosh etiladi:

“Muxbiri sodiq shahekim qildi din-u shar'ni, Bori adyon nosihi andoqki, mumkin erdi tuz. Kozib ul yo'lni nechuk tuzgayki, bir kazzob ham, Qildi ko'p da'vo, vale qo'ydi jahannam sori yuz”. Shoir ushbu obrazlar orqali rasmiy dindorlik ortiga yashiringan moddiy manfaatdorlikni lirik kinoya ostiga oladi.

“Xazoyin ul-maoniy”da esa qozi va voizning ramziy bog'liqligi munofiqlikning zanjiri sifatida yanada keskinroq tasvirlanadi. Navoiy ularning hamkorligini jamiyat tanazzulining asosi deb biladi:

Ey navbahori orazing subhig'a jonparvar havo,
 Andin gulu bulbul topib yuz barg birla ming navo.
 To'biyu shohi sidradur ko'yung giyohi, negakim
 Ushshoq ashku ohidin har dam topar suyu havo.
 Zahri firoqingdin qayu oshiqki bo'ldi talxkom,
 No'shi visoling yetmasa, Iso anga topmas davo.
 Chun qoziyul hojot sen da'voi mahring qilg'ali,
 Dardu firoq anduhidin kelturmisham ikki guvo.
 Qilmay qabul ijodning imkoni yo'q, so'ngra yana
 Maqbulini rad aylamak lutfungdin o'lg'aymu ravo.
 Zohid, ko'ngulning xilvatin matlub g'ayridin orit,

⁸ Alisher Navoiy. Xamsa. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1998. – B. 472.

Sen sayr qilsang qil, kerak ko'nglungga bo'lsa inzivo.

Desang Navoiy jon aro mahbub bo'lg'ay jilvagar,

Avval ko'ngul ko'zgusidin mahv ayla naqshi mosivo.

Shoir bu yerda voizning quruq gapi bilan qozining yolg'on hukmi o'rtasidagi lirik hamohanglikni ijtimoiy illat sifatida fosh etadi.

“Favoyid ul-kibar”da ushbu munofiqlik zanjiri adolat devorini yemiruvchi hiyla sifatida baholanadi. Navoiyning fikricha, qozi va voiz kabi suvrat ahlining birlashishi har qanday adolatli tizimni parokanda qilishga qodir quvvatdir:

O'pmak istar chog'da la'li jonfizosin tishladi,

Qo'l zanaxdonig'a chun so'ndum – yaqosin tishladi.

Tish bila munglug' ko'nguldin muddai chekti o'qin,

Rost it yanglig'ki, soyilning asosin tishladi.

Darddin bag'rig'a zori dam-badam berkitti tish,

Qut uchun bemor yanglig'kim, g'izosin tishladi.

Ko'rdi chun Layli yuzinda nil qildi nilgun,

Baski, Majnun jismi zori muhtalosin tishladi.

Dunki, majruh etti o'z yorin xushunat birla bor,

Itki, nomardumlug'idin oshnosin tishladi.

Og'zi qillik shisha bazm ichra ushatqach muhtasib,

Qozi ani ko'rduy qaytib mahosin tishladi.

Ey Navoiy, o'lsa o'ldummu degay ulkim ichib,

Yor elidin jomu la'li jonfizosin tishladi.

“Navodir ush-shabob”da Navoiy lirikasidagi ushbu bog'liqlik qalb ko'zining ko'rliigi va dunyo hirsining inson tabiatini qanchalik tubanlashtirishini ko'rsatuvchi ramziy dalildir. Shoirning yakuniy xulosasi shundan iboratki, adolat va imonni niqob qilgan qozilar va voizlar jamiyatning eng tuban suvrat ahli bo'lib, ularning munofiqlik zanjiri faqat haqiqiy ishq va vijdon nuri bilan uzilishi mumkin:

Riyoziy bo'lsa qoziy, bas, ajabdur,

Kerakkim fiqh ilmin bilsa qoziy.

Anga chun fiqhdin aslo xabar yo'q,

Ne yanglig' bas bo'lur qozi Riyoziy.

Alisher Navoiy ijodida tama'girlik va poraxo'rlik qozi obrazining individual insoniy qiyofasini yemiruvchi, uning jamiyat oldidagi burchini nafs xizmatiga aylantiruvchi eng asosiy illat sifatida fosh etiladi. Shoir lirik g'azallarida va dostonlarida qozining adolat tarozisini moddiy manfaatga almashtirganini keskin qoralab, uni nafs bandasi deb ataydi.

Navoiy qozining nafs bandasi ekanligini uning har bir harakatida, hatto kiyimining qatlamlarida ham tama' yashiringanligi orqali individual portret darajasida yoritadi:

*Yigitligimdaki, taqvoyu zuhd vaqti edi,
Fujuru fisq bila zoe' ayladim avqot.
O'tub yigitlik, uyla menga keldi chun qarilig',
Maosh odati ma'hud ila kechursam, uyot.
Desamki, toat etib, sajdadin ko'tarmay bosh,
Boshimga urg'ali loyiq, ko'runub ul toot.
Qazodin ulcha manga keldi, zikri hojat emas,
Bilur chu shiddati holimni qoziyul-hojot.*

Shoirning xulosasiga ko'ra, tama' qozining butun vujudini egallab olgan shunday bir dardki, u nafaqat insoniy qadr-qimmatni, balki ilohiy nizomni ham moddiy dunyoga qurbon qiladi. Navoiy asarlaridagi bu fosh etishlar orqali jamiyatni nafs bandaligidan qutulishga va haqiqiy vijdoniy adolatni tiklashga chaqiradi.

Alisher Navoiy lirikasida qozi va mayxona (yoki rind) obrazlari o'rtasidagi ziddiyat shunchaki axloqiy tortishuv emas, balki qalb erkinligi va quruq aqidaparastlik o'rtasidagi ramziy to'qnashuvdir.

Alisher Navoiy ijodida amalsiz olim fojeasi axloqiy tanazzulning eng yuqori nuqtasi sifatida talqin etiladi. Shoir nazdida ilm – amal bilan bezalmasa, u nafaqat egasiga yuk, balki jamiyat uchun xavfli hiyla quroliga aylanadi. Ayniqsa, shariat peshvosi bo'lgan qozi obrazida bu ziddiyat yaqqol ko'zga tashlanadi; chunki u haqiqatni bilib turib, unga xiyonat qiluvchi “ma'naviy jinoyatchi” sifatida tasvirlanadi. Demak, Navoiy amalsiz olimni va xususan, poraxur qozini mevasiz daraxtga yoki o'zi yonib bitadigan, ammo atrofdagilarga nur beruvchi chiroqqa qiyoslaydi. Uning fikricha, qozining ilmi bor-u, amali yo'qligi – uning insonlik martabasidan tushib ketganidan dalolatdir. Navoiy ijodidagi ushbu amalsiz olim fojiasi komil inson g'oyasiga mutlaqo zid bo'lib, jamiyatning ma'naviy chirishini to'xtatish uchun avvalo ilimli tabaqani isloh qilish kerakligini uqtiradi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qur'oni Karim. Alouddin Mansur tarjiması. – T.: Ma'naviyat, 2000.
2. Qur'onov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Navoiy. 2018. – 280 b.
3. Rasulov A. Badiiylik – bezavol yangilik. –T.: Sharq, 2007. – 336 b.
4. Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati. – T.: Fan, 1979. – 3-bet.
5. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. –T., 2004. – 128 b.
6. Sharafiddinov O. Ijodni anglash baxti. –T.: Sharq, 2004. – 640 b.
7. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – T.: O'qituvchi, 1986. – 408 b.
8. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslikka nazariyasi. – T.: 2017. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. – 380 b.
9. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. –T.: A.Qodiriy nomidagi xalq nashriyoti, 2005. – 276 b.

10. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish: Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. – T.: Sharq, 2008. – 368 b.

Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 548 b

INTERNET MANZILLARI:

11. <http://www.literarytheory.narod.ru>

12. <http://www.philology.ru>

13. <http://www.uza.uz>

14. <http://www.ziynet.uz>

15. <https://navoiy-uni.uz/uz>

16. <https://lex.uz/uz>